

Herédi Zsolt

Balkán alulnézetből

Elég gyakran lehet hallani, illetve olvasni olyan aggódó hangnemű figyelmeztetéseket különböző fórumokon, melyek óvják a romániai magyar közélet különböző szegmenseit a balkanizációtól. Ilyenkor értetlenül állok ezen aggodalmak előtt, ugyanis nem tudom eldönteni: a nyilatkozók számára a balkanizmus mibenléte ismeretlen, netán az erdélyi magyar társadalom szerkezeti felépítéséről, intézményeinek, a magyar közélet működési elemeiről halvány fogalmaik sincsenek, vagy – ami a legvalószínűbb, hogy – egyszerűen csak álltatják magukat, és nem mernek szembenézni a durva valósággal. Történetesen azzal, hogy az erdélyi magyar közélet sok szempontból e referenciaszinttel nemcsak azonosult, hanem egyes vonatkozásaiban már alul is múlta. Közéleti viszonyainkból kiindulva azt sem tartom kizártnak, hogy e szintről lassanként már csak mintegy békaperspektívából szemlélhetjük az úgynevezett Balkánt, ami alatt az ilyen típusú szövegkörnyezetben kimondatlanul is tulajdonképpen a román társadalmi viszonyokat, pontosabban ezek negatív aspektusait szokták érteni.

A Balkán...

A következő kulcsszavak, fogalmak a leggyakoribbak a balkanizmus körülírásaiban: a szabályok átláthatatlansága és alkalmazhatatlansága, a kettős beszéd és erkölcs, intolerancia, illetve az igénytelenség. A szabályok átláthatatlansága és alkalmazhatatlansága a maga során számos további jelenséget produkál: „rugalmassá” válnak, működésképtelenné válik a bürokrácia, a társadalmi kontroll és a hatalmi ágak szétválásának a hiányából eredő hatalmi koncentráció kitermeli a kiskirályokat (a mindenható vidéki funkcionáriustól a zsarnok államférfiúig terjedő skálán), stb. Azokkal a nyugati társadalmakkal ellentétben, melyekben a – kölcsönös vertikális függőviszonyt feltételező – társadalmi szerződésnek és az alulról építkezésnek hagyományai vannak, itt a szabályok kevésbé világosak és érvényesek mindenkire. A hatalmat birtoklók kikezdetlenek, nincsenek kialakulva a felelősségre vonás hagyományos mechanizmusai. Ennélfogva igyekeznek konzerválni a hatalmukat, a társadalom minden szegmensére kiterjeszkedni. Ennek bejáratott módszerei közé tartozik a hatalmi ágak egybeolvasztása, a klientúra építés, a fontos pozíciók bizalmi emberekkel való betöltése, stb. A lojalitás – ami adott esetben már inkább szervilizmus – lesz az elsődleges, a kompetencia másodlagos. Ez az egyik oka annak, hogy e rendsze-

rek hosszú távon alacsony hatékonyságúak, és a modern, demokratikus berendezkedésű rendszerekkel szemben versenyképtelenek.

Míg a vezérek és a közösség a jelentéktelennek számító egyénnel szemben nagyon szigorú erkölcsi szabályokat, elvárásokat fogalmaznak meg, a nyilvánosság előtt felvállalt értékek gyakorlati vizsgáin rendszerint elbukik még maga a vezető is. Így a normaszegés a maga során természetessé válik, ám a visszacsatolás a nyilvánosság irányába elmarad. A nyilvánosság Nagy Története és a mindennapi életvezetés Kis Története¹ között nincsenek átfedések. Egyesek a kommunizmus, a kelet-európaiság, a balkániság, mások az ortodoxia ismérveiként azonosítják e jegyeket, de a lényeg, hogy egy olyan térségben fejlődtek ki ezek az attitűdök, ahol az emberek különböző önkényuralmi formációk alatt megszokták, hogy mindig mást kell mutatniuk, mondaniuk, mint amit valójában éreznek vagy teljesíteni tudnak. Így a nyilvánosság előtt használt beszédmód és a felvállalt értékek különváltak a magánéletben gyakoroltaktól. A kettős erkölcs, beszéd, a szimulálás a mindennapok alkotóelemévé, belső habitussá vált. (Ha Leon Festinger e tájakon élt volna, valószínűleg sohasem alkotta volna meg a kognitív diszonzancia elméletét.)

...de bezzeg MI?

Mindezeket figyelembe véve lássuk csak, mitől is szoktuk óvni a mi erdélyi közéletünket? A demokratizálódás irányába való elmozdulás első lépését, az eddigi struccpolitikára jellemző szemlélettel való szakítás jelentené. Önámítás nélkül fel kellene mérni valós helyzetünket, társadalmunk működési mechanizmusainak hibáit, a fejlődését akadályozó és demokráciadeficitjét újratermelő tényezőket.

Romániában az összeférhetetlenség mint olyan bizonyos esetekre vonatkozóan már törvényerőre emelkedett. Ezzel szemben a magyar közéletben az összeférhetetlenség fogalma még teljesen ismeretlen. A romániai magyar társadalom működéséről, intézményrendszerének kiépítéséről és működtetéséről szóló diskurzusokban e társadalmat önálló entitásként kezelik.² Az önálló vagy kvázitársadalom képletében az önálló erdélyi magyar civil szféra tekintélyes része durván fogalmazva a hiányzó magyar államiságot, pontosabban ennek a nem politikai (tehát oktatási, kulturális, tudományos) intézményrendszerét próbálja pótolni, egy, a román állam intézményrendszerével „párhuzamos” építkezés. A politikai hatalmat az RMDSZ testesíti meg, kontroll szerepe van, a társadalmi javak, az erőforrások (újra)elosztásának specifikusan állami intézményekre jellemző funkcióját látja el. E társadalmi képlet persze „kissé” hiányos, és teljes mértékben demokráciadeficités, mert a hatalmi ágak szétválasztásáról, pluralizmusról itt nem lehet beszélni. A beazonosítható hatalmi ágak, pozíciók ugyanannak

a politikai szereplőnek, az RMDSZ vezetőségének a kezében futnak össze. Ez közvetít azon hazai (többségiként számontartott) állami hatalmi intézmények irányában, amelyek a kisebbségi léthelyzetből kifolyólag természet-szerűleg hiányoznak, emellett a magyar állam irányában is. Az első benyomás akár pozitív is lehetne – főleg ha csak etnikai szempontból nézzük –, hisz az RMDSZ-nek jelentős hatalmi pozíciót, és ezzel tekintélyt sikerült elérnie a román, illetve a magyar politikai porondon, aminek meglátszik a nyoma a magyar intézményrendszerben is. Ám e sikert beárnyékolja az, hogy e folyamattal párhuzamosan a belső, saját társadalom teljesen kiszolgáltatottá vált. Az RMDSZ monopolhelyzetét megtette azzal is, hogy a civil társadalom intézményrendszerét, ennek államhoz kötődő intézményeit is maga alá gyűrte, erőforrásaira rátelepedett: mind a magyar, mind a román költségvetési pénzek szétosztására létrehozott alapítványok kuratóriumai tulajdonképpen az RMDSZ különböző tisztségviselőiből állnak (a szaktestületek pedig az általuk kinevezett személyekből, ami tulajdonképpen egy közvetett kontrollt jelent). Ez klientúraépítésre vagy önmaguk, azaz saját szervezeteik támogatására ad lehetőséget, ami olykor szembe-tűnő a helyi önkormányzati pénzek civil szférának juttatott támogatása esetében is. A saját, magyarként beazonosítható társadalom szinte minden szegmen-se alárendelődött saját politikumának, ami egyben hosszú távú fejlődés-nek és hatékonyságának is gátakat szab. Mert ha nem a mai egyéni hatal-mi igények kielégítése, a pozíciók konzerválása, hanem a hosszú távú fejlő-dés, modernizáció a cél, akkor elengedhetetlen a demokratikus elveken alap-uló társadalomépítés. Szűcs Jenő is a „nyugati értelmű társadalomfejlő-dés” egyik gyökereként, a Nyugat „eredeti karaktervonásaként” azonosítot-ta a „társadalom” és az „állam” szétválasztását.³

Adam B. Seligman szavaival élve „Nyugaton a liberális parlamenti demokrácia hagyományának segítségével sikerült megőrizni a civil tár-sadalom állammal szembeni elsőbbségét és autonómiáját. A kelet-(és kelet-közép-)európai országokban viszont a civil társadalom érdeke mindig alárendelődött az állam céljainak”.⁴ E sorokat a kommunizmus bukása utáni időszak eseményeiből kiindulva ekképp folytatja: „A dolgoknak ez a rendje most alapvetően megváltozik. Az új alkotmányok életbeléptetése, a független politikai pártok megjelenése és a piacgazdaság kialakulása arra indítja a kelet-európai politikusokat, értelmiségieket, sőt az egyszerű állam-polgárokat, hogy újragondolják a társadalmi és politikai szervezetek alkotó elveit. Számos megfigyelő szerint, ami ma Kelet-Európában történik, az nem más, mint egy nagyszabású kísérlet az állami szabályozástól független, kollektív entitásként elgondolt civil társadalom megteremtésére.” Az RMDSZ-nek, az erdélyi magyar társadalom „államhatalmának” a megnyil-vánulásai nem adnak okot efféle megállapításokra. De ha „varázsta-lanítjuk” a civil szférát, azaz eltekintünk (a különböző meghatározásokban

felmerülő) mindennemű morálfilozófiai vetületétől,⁵ akkor „csupán” az intézményesülést és professzionalizálódást gátló tényezők halmazával írható le a jelenlegi állapot.

Az erdélyi nyilvánosságot domináló dichotomikus politikai gondolkodásból kiindulva írásomat minden bizonnyal sokan az RMDSZ csúcsvetése elleni, ellenzéki támadásként értelmezik, mivel egy jogosítvány jogosságát kérdőjelezem meg. Tekintettel Szász Jenő ingatlan botrányára, az MPSZ vezetőinek vagy a bizonytalan karrier miatt az MPSZ-be át nem igazolt belső ellenzék jó néhány megnyilvánulására, gondolom, nem lenne sokkal szerencsésebb, ha ezek vennék át, vagy egymás között úgymond arányosan leosztanák a pénzosztást vagy a(z ő holdudvarukba tartozó) pénzosztók kijelölését. A demokratikus és hatékony társadalmi fejlődés elengedhetetlen feltételeinek egyike a politikum és a civil szféra különválasztása. A jelenlegi szaktestületi tagok között is vannak függetlenek, de a „tisztá képlet” érdekében az összefonódások kialakulásának a lehetőségét is ki kellene zárni.

Ezzel elérkeztünk a „civilizált”-ként számontartott világ működésének egy másik alaptételéhez. Ugyanis azzal, hogy magát a pénzosztó kuratóriumot is a civilek nevezik ki, még távolról sincsenek kimerítve a hatékonyság vagy a méltányosság feltételei. Ez feltételezi továbbá azt az aranyszabályt is, hogy *aki pénzt oszt, az magának, illetve a személyével összefüggésbe hozható szervezeteknek nem oszthat.* Ezt a szabályt tudtommal immár tizenötödik éve alkalmazza például a Soros Alapítvány, illetve ennek utódintézményei is, és – *horribile dictu!* – az egész Balkánon működik és bevált. A nyugati támogatási rendszerek romániai kuratóriumainak is természetesen ez az alapelve. Amint a két évvel ezelőtti Civil Konferencián is elhangzott, a PHARE program roma közösségeket megcélzó támogatási rendszere is ezen elvnek a szellemében zajlott. A roma szervezetek képviselőinek is kellett nyilatkozniuk arról, hogy milyen szervezetek tagjai, és ezek nem pályázhattak. Úgy néz ki, hogy már csak a magyar az egyetlen nagyobb hazai közösség, amelynek döntéshozói nem akarnak hallani e szabályokról. A magyar közösség tagjai csak – közvetlenül vagy a többségi társadalom közvetítésével – a nemzetközi intézmények révén tapasztalhatják a demokratikus rendszerek eme alapszabályát. Kívülről úgy tűnik, hogy a kuratóriumi ülések idejére nálunk a Közjó, a Nemzet Szolgálat és az ezekhez kapcsolódó retorikák felfüggesztődnek, lobbizás indul. Ezek a nyilvánosság számára vannak fenntartva.

Ilyenkor egyesek visszakérdeznek, hogy: „Jó, jó, de hát ha nem oszthatnának maguknak, akkor ki menne kuratóriumi vagy szaktestületi tagnak?” Mindezt abban a közegben, ahol – a nyilvános retorikák szintjén – annyi az elkötelezett nemzetmentő napszámos, mint réten a fű. Mi több, az Illyés Közalapítvány hazai, illetve magyarországi irodavezetői is ezt vallot-

ták a Transindex fórumán (2002-ben a transzfórum meghívottjaiként). Az akkori budapesti irodavezető szerint: „A szaktestületi tagság értelemszerűen nem jelenthet szankciót, hiszen *akkor egy szervezet sem jelölne képviselőket* az Illyés testületeibe, így önmagukat zárják ki a támogatásokból (...). A joggal elvárt tárgyilagosságot a természetes erőegyensúlyok és önkorlátozások révén lehet biztosítani, ezért is nagyon fontos, hogy az egyébként óhatatlan belterjességek elkerülése végett a testületek a teljes nyilvánosság előtt folytassák munkájukat, szembesíthetők legyenek javaslataikkal” (kiemelés tőlem).

Ez az, ami megfoghatatlan, hiszen az ismeretlen pontozási rendszer (ha egyáltalán lehet ilyesmiről beszélni), az indokolatlan döntések, illetve elutasítások (elvégre a szűkszavú “anyagi keret hiányában” szabványválasz nem sorolható a szakmai indok kategóriába), a zárt ülések mindent jelentenek, csak nyilvánosságot és szembesíthetőséget nem. A természetes erőegyensúly tárgyitalan, az önkorlátozás pedig a fogalom szubjektivitása miatt ez esetben értelmezhetetlen. A kolozsvári irodavezető szerint „nagyságrendekkel nagyobb számú szervezet, intézmény pályázata részesült pozitív elbírálásban, mint ahányan a szaktestületekben vannak, tehát alaptalan az a félelem, hogy »a saját malmukra hajtják a vizet«”. Ennyi elég is a bizonyításhoz. No comment.

Akik otthonosan mozognak az IKA és a Communitas pályázati, illetve az önkormányzati támogatási rendszerekben, tudják jól, hogy mennyit ér egy „jó szó”, egy „pila”. Vagy hányszor hallottak már kérdezetlenül is szaktestületi tagoktól, kurátoroktól olyan típusú bizalmas közléseket, hogy: „Azt a pénzt nekem köszönheted, én lobbiztam ki”. Azaz „le vagy nekem kötelezve”, illetve „jó lesz velem jóban lenned!”-szerű fontoskodó üzeneteket. Tehát, ha minden nyugati szabályt átvinnénk, akkor sem szűrnénk ki minden visszaélési lehetőséget. De ha itt még ezekre a kezdetekre, az alapszabályokra és a látszatra sem adnak a döntéshozók, akkor nem csoda, hogy bizonyos tekintetben alulmúljuk a Balkánt. A bevezetőben említett aggályoskodások lassan már értelmüket veszítik, hiszen bizonyos téren az erdélyi közélet balkanizálódása (értsd: a románhoz való igazodása) egy minőségi ugrással, erkölcsi emelkedéssel érne fel. A civil szféra életvilága távolról sem a habermasi „uralommentes kommunikáció tere“, mely mentes lenne a hatalom rendszerlogikájától. Nekem is mondtak már olyat fenyegetésképpen, hogy „Az, hogy sikeres lesz-e vagy sem a pályázatod, az nem azon múlik, hogy te hogyan írod meg, hanem attól függ, hogy én kinek és hol mit szólok”. Vagy például egy szervezet nyilvánossága előtt hallottam: „Most már odakerültem a kuratóriumba, és hát mindnyájan tudjuk, hogy hogyan működnek a dolgok, most már lesz pénz”. Máskor pedig (önkormányzati pénzből támogatott rendezvény szervezőjének címezve), hogy: „Kaptál tőlem 280 milliót, ha én adtam ne-

ked ennyit, akkor te is nyugodtan...” és következett az ellenszolgáltatás-szerű igény megnevezése. A sor folytatható...

„Cine împarte, parte îsi face.” (Aki oszt, magának oszt) – summázza e balkáni mentalitást a román közmondás. Csakhogy a román gyakorlat már kikezdte e mondást, e manőverért Romániában (azaz a mumus Balkánun-kon) még miniszterek is buktak már le. Az erdélyi magyar balkán-közélet-ben ez viszont egyelőre elképzelhetetlen. „Minden szentnek maga fele haj-lik a keze” - a fenti mondás magyar megfelelőjének úgy tűnik, még sokáig fog tartani az „érvényessége” Erdélyben. Sőt, itt egyenesen erény az, ha va-laki a saját szervezetének lobbiz ki pénzt. Fennhangon lehet ezzel dicse-kedni még a sajtóban is, elvégre nyílt titok, hogy a szervezetek azért küldik embereiket e testületekbe (s harcolnak e jogért), hogy pénzt szerezzenek maguknak („saját” szervezet esetében saját maguknak).

Az összeférhetlenségi szabályok betartását számon kérik a többségi döntéshozókon, a nemzetközi intézmények és a sajtó is nyomást gyakorol ez irányba. A hazai magyar társadalom működési szabályainak demokrati-zálódására eszerint a román, illetve a magyar kormányoknak kellene nyomást gyakorolni (mint a pénzalapok és a különböző szintű integráció feltétele). Ez viszont nem történik meg, hiszen a pénzosztói jogosítvány megvonásá-val odalenne az RMDSZ támogatásának biztosítóka. Továbbá a sajtó, az ál-lítólagos negyedik hatalom anyagilag kiszolgáltatott, jó része szolgai alázat-tal viszonyul a politikumhoz. Az már eleve tragikomikus, hogy az RMDSZ szervezésére bízott Erdélyi Magyar Televíziót működtető alapítvány ügyve-zető elnöke Nagy Zsolt, Markó Béla egyik bizalmasa, az RMDSZ kam-pányfőnöke. Egy tekintélyelvű társadalomban az ilyen összefonódás a „zsákmányszerző” politika meghonosodását segíti elő. A hatalmi koncent-ráció, a klientúraépítés korlátlan lehetősége egy autoriter szervezetet ho-zott létre, melyben a kritikát nem tűrik. (Ezért például egy ilyen cikk meg-írása a fennálló viszonyok időtartamára bérletváltást jelenthet a sikertelen pályázók listájára.) A belső viszonyok pedig rányomják a bélyegüket az egész társadalommal, ennek intézményeivel fenntartott viszonyokra is. Az elmúlt öt évben, az RMDSZ-beli aktivitásom során azt figyeltem, tapasztal-tam meg, hogy az etológus Konrad Lorenz-nek a baromfitársadalom „csi-péssorrendjére” vonatkozó szabálya inkább mérvadó magyarázatként szol-gált az RMDSZ-en belüli számos mozzanat, történet működési elvére, mint az alapszabályzat vagy a demokrácia írott, illetve íratlan szabályai.

Ha az RMDSZ-en belül különböző tisztségviselőkkel megosztottam vé-leményemet az általam tapasztalt szabálytalannak vélt összefonódásokról, visszaélésekről, általában biztosítottak egyetértésükről, de lépni az ügyek (fő)szereplői ellen, vagy akár csak támogatni ebben már nem szándékozott senki. Volt, aki bevallotta, hogy ő *most* személy szerint nem menne neki a szóban forgó tekintélynek. De valahogyan mindig úgy alakul, hogy rossz a

konjunktúra: mindig vannak, közelednek valamilyen szinten választások, és árthat a népszerűségnek, karriernek az olyan ügyek kitergetése, amelyeknek a szereplői viszonylag magasan helyezkednek el a „csípéssorrendben”. Olyat is tapasztaltam, hogy egyeseknek húsz perc sem kellett ahhoz, hogy gyökeresen megváltoztassák a hozzáállásukat. Az ok csak annyi volt, hogy az első véleménynyilvánítás, támogatási ígérlet magánbeszélgetés során hangzott el, míg a 180 fokos fordulat a nyilvánosság előtt. A civil szféra jellegének idealista mozgalomár lényegét veszti el, ha a politikum ilyen fokú kompromisszumkereső attitűdjének van kiszolgáltatva (persze ez nem merül fel ott, ahol eleve a politikum nyúlványaként hozták létre tevékenysége legitimálására, erőforrás-teremtésére). Ily módon a politikum kifeje, a civil társadalombeli klientúra építési lehetőségének konzerválásával a belső politikai csatározások „oltárán” feláldozza a civil társadalomnak az önszerveződéshez szükséges erőforrásait.

Nem véletlen, hogy az elmúlt időszak két botrányának feltárását két önálló anyagi háttérrel rendelkező lap vállalta. A Krónika az RMDSZ vezetésre árnyékot vető Communitas-botrányt, az Erdélyi Riport pedig Szász Jenő, az MPSZ vezér ingatlanügyét. Némileg idesorolható lenne a Csibibotrány is (melyben a bukaresti Adevarul-nak is nagy szerepe volt) vagy ugyancsak a Krónika által megszéllőztetett Suba-klán esetében a rendőrség tehetetlensége (ami ebből a szempontból „külső” hatalmi erőt jelent, kevésbé érinti az egységnormát). És minden esetben volt némi eredménye is a leplező cikkeknek. No persze nem mindig az elvárt, de hát a román sajtó „miniszterdöntőgető” hatásfokát tizenöt év tényfeltáró, oknyomozó munkája alapozta meg. Ugyanis a román sajtó tekintélyes része már közvetlenül a forradalom után felvállalta e társadalmi „tisztítómunkát”, míg a magyar sajtóban csak ezek az új termékek mernek szakítani a saját egységmitoszukkal, a tekintélytisztelettel és szocialista diskurzushagyománnyal (amelynek személyiség centrikus ünnepi hangulatú, rózsás helyzetleírásai-ban, esemény-beszámolóiban a „van”, „létezik” alatt mindig egy normatív „legyent”, vagy egy „kellene legyent” kell érteni). Liviu Mihaiu, az Academia Catavencu munkatársa ekképpen fogalmazta meg újságírói ars poeticáját egy tusványosi szabadegyetemen: az újságíró a demokrácia gerillaharcosa. Nem sok ilyen hozzáállást találunk a hazai sajtóperin.

Amilyen a társadalom olyan a politikum?

Azt azért nem szabad elfelejteni, hogy politikumunk távolról sem a főokozója e viszonyoknak. Megfigyelhető, hogy nálunk, amikor valaki elégedetlen az őt bármilyen minőségében képviselő szervezettel – így például az RMDSZ-szel, mint a magyarság érdekvédelmi szervezetével –, akkor inkább a félreállítás reakciója dominál, és nem az aktív változtatási szándék.

Az RMDSZ-t kritizáló korai írásoknak is a társadalom aktivizálása volt a célja, de inkább fordított effektust értek el: a passzivitás öngazolására adtak lehetőséget. Nem az „akkor megváltoztatjuk, leváltjuk” stb.-ként sematizálható reakciót váltotta ki, hanem inkább „akkor én elkerülök e szervezetet, nem is szavazok rá”-szerűt. Ma már persze (a saját tapasztalatok alapján is) – az elégedetlenek egyre bővülő táborára alapozó MPSZ megjelenésével – valamelyest változott a helyzet. Az attitűd viszont maradt, így minden esély megvan arra, hogy az ebből is kiábrándulók majd innen is inkább kivonulnak, és tovább várják, hogy valaki helyettük jó irányba terelje közös dolgainkat. A kiábrándultak táborában megérzésem szerint még mindig a teljesen kívülálló kritikus a többség, aki soha, még akár belső szervezeti jogával sem próbált meg élni, nem is ismeri e lehetőséget, azaz a változtatás kereteit. Az alulról építkező nyugati társadalmakat az ott többséget alkotó aktív társadalmi szerepet vállaló polgárok építették ki és tartották fenn, ezzel szemben nálunk a többség passzívan félreállva, „fentről” várja a megoldást, a megfelelő intézményrendszer kiépítését.

Viszont a politikumnak, mint a hatalom birtokosának, szabályformáló ereje, erőforrások fölötti kontrollja által nagyobb a mintaadó szerepe és ezáltal a felelőssége is e viszonyok fenntartásában vagy fokozásában. Korábban közép-európai kulturális beágyazódottságú társadalmunk az elmúlt nyolc évtized alatt alkalmazkodott a balkáni viszonyokhoz. Persze hallani azért elismerő véleményeket akár román vagy magyarországi közegekben is az egyszerű erdélyi magyar iparosokról, mint akik közül soknak más a munkamorálja, meg a magyar üzletemberekről is hallani jobb véleményeket, de a közönség – politikai, kulturális – intézményrendszerei már nem vonultak be ilyen toposzként a köztudatba. Sok esetben a politikumtól kevésbé függő – az ezzel mondhatni párhuzamosan szervezkedő – intézmények sem éppen a demokrácia megtestesítői. Hogy a balkáni tájkép teljesebb legyen, néhány pontot azért még futólag megemlítenék.

Az összeférhetetlenség kapcsán megjegyezném, hogy az ortodox egyház nemrég megtiltotta papjainak a szolgálatteljesítéssel párhuzamos aktív politizálást. A magyar egyházak intézményei közül egyesek megelőzték, de jó néhány még mindig nem tette meg ezt a (modern társadalmak egyházaira jellemző) lépést. Nincsenek információim a tiltó rendelet betartását illetően az ortodox berkekből, de a magyar egyházi intézményeket illetően viszont egy nem éppen biztató cikket közölt a Krónika napilap.⁶ Ki van lemaradva és mitől?

Ma már köztudott, hogy a specifikusan magyar intézményrendszerekben is az alkalmazások ritkán történnek meghirdetett és szabályszerűen lefolytatott versenyvizsgák révén. Kompetencia helyett itt is gyakran (bba)n kell a „pila”. Csak az a különbség, hogy milyen szinttől felfele szükséges az elvárati vagy ismerési „megbízhatóság”. Ez néha azzal van összefüggésben,

hogy mennyire függ az államtól az illető intézmény, azaz mennyire van ráerőltetve ezáltal a törvényesség (lásd tanügyi példák versus civil szféra, magyar politikum). A lojális emberekkel való körülbástyázás, mint vezetői gyakorlatnak elterjedtsége (a hatékonyság, modernizáció stb. hiánya mellett), azt is jelzi, hogy ezen – természetesen nem saját pénzekből létrehozott – intézmények vezetői ingatagnak érzik vezetői pozícióikat. A bizonytalanság érzését kiválthatja az inkompetencia vagy a politikai függőség által generált kiszolgáltatottság érzete is. Mikor számba veszik azokat a tényezőket, amelyek miatt sok hazai magyar az emigrációt választja, akkor általában megfélemlenek a hiányos kapcsolatháló jelentette érvényesülési, illetve munkaerőpiaci hátrányokról. Pedig ez is előkelő helyet foglal el saját társadalmunk azon balkáni aspektusai között, melyek a hazai munkakereső, illetve érvényesülni szándékozó magyarokat kivándorlásra készítetik.

Egy másik aspektus lenne a restitúció. Egyes információk szerint a két magyar megyében halad a legrosszabbul, ahol a helyi magyar urak akadályoztatják a folyamatot. Nemrég az egyik székelyföldi prefektus is megrótta a helyi polgármestereket, és követelte a folyamat gyorsítását. Ha a román állam törvényei és képviselői kell, hogy kényszerítsék a helyi magyar kiskirályokat a restitúcióra, akkor az ezzel az emberanyaggal megvalósítandó autonómia rémálom. Ugyanolyan égető a független helyi sajtó megteremtése, amely számára nem lesz tabutéma a helyi magyar kiskirály.

Továbbá, a civil szféra háza táján is megannyi szervezet, intézmény van, amelynél a szervezetalapítók úgy kezelik a közpénzekből működtetett és alapító okirataik, retorikájuk szerint a közösségi érdekeket szolgáló szervezeteiket, mintha saját (családi) vállalkozásaik lennének. Ennek is a rosszul értelmezett formája, hiszen a sikeres magánvállalkozás menedzserének munkaerő alkalmazási gyakorlatában elsősorban a kompetencia, a hatékonyság a mérvadó. Sok helyen az alapszabályzat, és főleg ennek az elnökválasztó közgyűlésekre vonatkozó pontjai csak papíron vagy formasággként léteznek. Az örökös intézményvezető az alapító, első számú alkalmazottak a rokonok, illetve a (politikai) elvbarátok. Az inkompetens menedzsmentből adódó versenyképtelenséget, hiányt a magyarországi vagy a hazai adófizető állja. (A hazai civil intézményrendszer egyik legjobban működő szelétét nemhiába az állandó vezetőváltásra ítélt diákszervezetek képviselik.) Nem lennének meglepődve, ha kiderülne, hogy e téren azok a szervezetek járnak élen, amelyek valamilyen szinten összefonódnak a politikummal. Sok esetben a bizonytalan politikai legitimitást a civil szféra nyilvánosságával próbálják erősíteni. A megduplázott nyilvános fellépések, médiaszereplések, nyilatkozatok az elitek öngazolási tevékenységét képezik,⁷ ami ugyancsak rányomja bélyegét a civil szférára.

Az intoleranciát illetően nehéz kategorizálni, de érdemes lenne megkérdezni a csángókat székelyföldi mindennapi tapasztalataikat illetően, vagy

azokat a korábban inkább magyar identitású romákat, akik ma már inkább a románosodás útját választják. A szociológiai felmérések (elsősorban az előítéletességet mérő Bogardus skálák) többnyire azt mutatják, hogy a magyarok valamivel toleránsabbak a romák vagy a zsidók iránt, de ez az eltérés nem nagy. Érdekes lenne megkérdezni azokat a romákat, akik a vásárhelyi pogrom idején életüket kockáztatva a magyarok segítségére siettek, kimentve őket a legforróbb helyzetből, hogy hányan vállalnák újra e tetteket.

Az igénytelenséget illetően nehéz objektív kritériumokat felállítani, így hát szintén nehéz a viszonyítás. A hazai magyar érdekeltségű termékek, a magyar vendéglátóipari vagy egyéb szolgáltatások általában kiállják a román piacon próbáját. Ám a magyarországi viszonyítást már kevésbé.

További melléktermékek, diszfunkcionális jelenségek

Ha a szerepek különválasztásával elmozdulna társadalmunk a normalitás irányában, akkor megkockáztatnám azt a kijelentést is, hogy nem csak a politikai klientúra építés eszközei szűnnének meg, de beindulhatna egy lassú láncreakció, mellyel a szolgálai mentalitás is teret veszítene, sőt, hosszú távon a civil szféra palettája is átrendeződhetne a valós igények irányában. Ugyanis jelenleg olyan az erdélyi civil szféra amilyené a politikum gyúrta, a nyilvános szférában megjelenített civil térképről leolvasható társadalom inkább olyan, mint amilyen a hazai politikum által elképzelt erdélyi társadalom. (A pénzosztók fele közszolgálatosságát bizonyítani akaró sajtó által megjelenített társadalomkép alapján elemezhetnénk akár ennek is a tömegempátiáját.) A nyilvános szférát mennyiségileg olyan szervezetek civil tevékenységei dominálják, amelyek létjogosultságukat inkább a politikumnak (és múltorientáltságuknak) köszönhetik, és kevésbé a valós társadalmi igények kielégítésének. A (pénz)forrás orientáltságú szervezetek könnyebben kapnak ilyen típusú tevékenységekre támogatást, mint a kitartó, de probléma orientáltságúak. A politikum inkább előnyben részesíti a Nagy Történetekbe beágyazható demonstratív, főleg etnikai színezetű rendezvényeket, programokat, a mindennapi Kis Történetek ellenében. A politikum által madártávlat magasságából szemlélt társadalom Nagy Történeteibe elsősorban a többnyire a múltról szóló fesztivizmus formái (emlékjelhagyások, megemlékezések, hagyományörző tevékenységek stb.), az elit nyilvános kulturális tevékenységeihez köthető (szavalóverseny, konferencia, szeminárium stb.) pénzköltési alkalmak illeszthetők be, a csendes, kevésbé látványos jövőépítő (teleház vagy egyéb modernizációs), mindennapi életben hasznosítható (a szociális, a szakmai átképzést nyújtó) közösségorientált programokkal, illetve ezt a szórakoztatással élhetőbbé tevőkkel szemben. E programoknak legfennebb a fesztív keretek közötti beindítása válhat a Nagy Történetek részévé, későbbi napi gondjaik már érdektelenek. A ko-

mor, nagy méretű multidéző rendezvényeket a Hatalom birtokosai önigazolási lehetőségként és pozíciómegerősítő intézményekként fogják fel.

Csak néhány konkrét példa: a magyarság jövőjét illetően a demográfiai csökkenés a legsúlyosabb gond. Ezért támogatást kapnak az ezzel kapcsolatos konferenciák, szemináriumok, vitafórumok, kerekasztal-beszélgetések (lehetőleg az események súlyát növelendő megfelelő ünnepélyes megnyitókkal, protokollkiadásokkal tarkított ünnepségekkel), a kutatások, netán az ezekkel kapcsolatos könyvkiadások. Azzal viszont gondolom mindenki tisztában van, hogy ezeknek és az erről szóló publicisztikai, irodalmi, politikai szónoklatoknak vagy egyéb értelmiségi üresjáratoknak annyi a hatása a gyermekvállalásra, kivándorlásra vagy az asszimilációra, mint patkónak a döglött lóra. A gyermekvállalást nem lehet a nagy szavakkal serkenteni, viszont az, hogy milyen élmények érnek egy szülőt az első gyermekével kapcsolatosan, az minden kutatás nélkül is biztosan állítható, hogy igenis befolyásolja a következők vállalását. Ezt a helyzetet elősegítendő számos tanácsadó, felkészítő, segélyző, közösségépítő jellegű program és mindennapi fogódzó létezik Nyugaton, ahol ugyancsak gond a natalitás. Ezek viszont a mi – gyermekbarátnak egyáltalán nem mondható – társadalmunkban mostohának számítanak (egy családsegélyző program szervezőjeként erről számos személyes tapasztalatom van), mert a gyermekvállalásnak a hétköznapok világára/nyelvére fordított szülői gondjai, pelenkaügyei nehezen illenek bele a Nemzet Nagy Történeteibe. A kettő közti összefüggéseket nem akarják felismerni a társadalmat csak felülnézetből szemlélők.

Ha általában a civil szervezetek tevékenységi területét vesszük figyelembe, akkor még feltűnőbb, hogy ez is a politikum és az ez által befolyásolt elit felülnézetét tükrözi vissza. Se szeri se száma a hagyományörző és a kulturális szervezeteknek, míg aránytalanul kevés az olyanok száma, amelyek más társadalmakban tömegével vannak jelen és komoly erőt jelentenek (például a sport, a környezetvédelem, egészségügy, informatika, de a szociális tevékenységet folytatók jelenléte is aránytalan⁸). Persze ezek nem annyira nemzeti jellegűek („gyökerűek”), így hát az erdélyi magyart ez ne érdekelje! Mit nekünk a modernizáció? A (magas)kultúra és a hagyományok érdekeljenek! – szabják meg az irányt a pénzkeretekkel a döntéshozók. És ha már kultúra, akkor az ifjúságot ezen belül se a szórakoztató műsorok vagy a tömegkultúra, illetve a saját ifjúsági szubkultúra kellene hogy érdekelje, mint mindenhol a világon, és amire itt is volna igény, csak hát éppen az anyanyelven való kibontakozásnak nincsenek meg a keretei. Az ifjúsági szubkultúra (ami alatt nálunk alsóbb rendű kultúrát és nem a társadalom többségének a kultúrájától eltérőt értenek) egyetlen terméke, ami az akkori konjunktúra révén és eddig megismételhetetlen módon „kanonizálódott”, az *István, a király*. Így aztán nincsenek könnyűzenei vetélkedők, műsorok, magyar rajzfilmek stb., de vannak véget nem érő megemlékezések és

szavalóversenyek, hagyományörző előadások (melyek közönségét van amikor már-már erőszakos „kötelező/illik ott lenni”-szerű felhívásokkal tobozzák össze a szervezők – cél ilyenkor a lelkészek vagy egy-egy iskola megnyerése az ügynek, ahol majd a tanárok sikeresen hajtják végre e mozgósító feladatot). A lényeg, hogy tegyünk úgy, mintha ez érdekelné és működő társadalom lennénk.

Az oktatást illetően Kolozsváron magyar egyetemet ígérnek vagy követelnek fűtől-fától, akinek nem is tiszte az intézményalapítás, de az, hogy egyetlen magyar bölcsőde sincs a városban, az senkit sem érdekel, még csak retorikai szinten sem. Néhány illetékesnek próbáltam nyilvánosság előtt is eszébe juttatni az elmúlt időszakban, de az eredmény ugyanaz volt: az illetékesség és az igény megkérdőjelezése vagy letagadása. Pedig sokszor ilyen kis dolgokon múlik a jövő és kis szabályokból áll össze a jövő.

Az alagútból kivezető utak

Van-e kiút a jelenlegi alagútból? Kisebbségi léthelyzetben valóban nehezebben építhető a demokrácia, de nem lehetetlen. Hozzánk képest a szlovákiai magyarság intézményrendszereit néhány szempontból pozitív ellenpéldának tekinthetnénk.

A kiútra több ideális forgatókönyvet is meg lehetne fogalmazni, a belső fejlődés vagy a külső tényezők által generáltakat egyaránt. Persze a legegyszerűbb változat az lenne, ha a politikai elitünk elfogadván a civilizált világ játékszabályait, példát statuálva, magától lemondana néhány jogosítványáról és továbbiakat kényszerítené ki, de hát ez sajnos esik.

Egy másik megoldást a „fejétől bűdösödik a hal” elv továbbvitele alapján, a pénzforrásokat biztosító magyar és román kormány felől várhatnánk. Ezek feltételeket szabhatnának a hazai politikumnak, kikényszerítenék a demokratikus játékszabályok betartását. De hát ez is a korábban említett okok miatt esélytelen. Egy jobboldali kormányváltás esetén is esetleg a magyar pénzforrások újraosztása terén a politikumon belüli egyensúlyra törekvésre, illetve számlakiegyenlítésre lehet majd számítani. Alárendeltség, függőség maradna a régiben.

A másik, ugyancsak említett tényező a sajtó valós, negyedik hatalommá válása lenne. Oly mértékű megerősödése, hogy demokratizáló nyomás gyakorló tényezővé váljon, megint illúzió, habár vannak elmozdulások e téren. Még ha nem is lehet igazi versenyhelyzetekről beszélni a sajtó független, „merészebb” elemei olykor megmozdulásra készíthetik a többi piaci szereplőt is. A politikum kétpólusúvá válása már kikezdte az egységmitoszt, ami egyik feltétele volt annak, hogy a vezetőink érinthetetlenekké váltak.

A harmadik megoldás a civil szféra olyan mérvű megerősödése lenne, amit a politikum kénytelen lenne elfogadni partnerként. A hazai magyar, a

magyarországi (például az ottani civil szféra és a sajtó segítségével), illetve a román kormány. Ilyenformán mindhárom tényezővel újra lehetne tárgyalni a szerepeket, játékszabályokat. Mindez ilyen alávétett helyzetből még reménytelennek tűnik, de itt is van már változás. Közel száz civil szervezet fogalmazta meg az RMDSZ felé ebbéli igényeit, és szeptemberben megalakult a civil érdekek megjelenítését felvállalni szándékozó ernyőszervezet, a Magyar Civil Szervezetek Szövetsége.

Egy másik (fél)megoldás lenne a hazai politikumon belüli változás. Az MPSZ valamikori megerősödése esetén, amelyik párt lemondana bizonyos jogtalan jogosítványairól, a civil szféra, a választók jelentős részét megnyerné magának. A jelenlegi vitákban ez nem tét, úgy tűnik egyelőre csak az erőforrások újrafelosztása érdekli az ellenzékiet. Az ellenzék erősödésének volt már némi demokratizáló hatása az RMDSZ belső választásaira. A legitimitásának növelése érdekében a belső előválasztások szabályai megváltoztak (ami révén sok új ember kerülhetett fel a listákra), illetve urnás szavazások voltak olyan helyeken is, ahol ezt nem tette kötelezővé a belső szabályzat (de megjelent az MPSZ). Ennek ellenére a jogosítványairól, a hatalmat biztosító eszközeiről önként lemondó politikum forgatókönyve tűnik a legvalószínűtlenebbnek. Ugyanis a hazai választók politikai, állampolgári kultúrája még nem olyan szintű, hogy ilyen programokat díjazzon. Ennek következtében a politikusok is megengedhetik maguknak a választókkal szembeni arroganciát, közömbösséget, programigénytelenséget, sok esetben beérik a populista diskurzussal vagy nyilvános szimbolikus gesztusokkal. Civil szervezetek pedig többnyire nem terveznek ilyen hosszú távlatokra, egzisztenciájuk annál bizonytalanabb. Egy radikálisabb és talán legborúlátóbb változat erre a témára a hazai magyarság parlamentből való kibukása lenne, ami egyes eddigi játékszabályok újradefiniálását vonná maga után. Egy devolúció még nem biztos, hogy egy későbbi evolúciót alapozna meg. Remélhetőleg egy egyszerű tévesztés is elég lesz ahhoz, hogy a politikai ellenfelek tárgyalóasztalhoz üljenek.

A felvázolt utak egyike sem elegendő és járható önmagában, de mindezek terén a jelenleg tapasztalható apró elmozdulások valószínűleg fokozódni fognak, és összességükben különböző szintű változások előidézésére esélyes tényezők lehetnek. A többségi társadalmak és az európai intézményrendszerekkel való érintkezés (netán integráció) során remélhetőleg változik a hazai társadalom referenciaszintje is. Ez esetben feloldódna görcsös ragaszkodásunk a zárt, balkáni kis skanzenünk mintáihoz.

Jegyzetek

¹ Bíró A. Zoltán: Nagy és Kis Történetek. In: *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro Print, Csíkszereda, 1995.

² A KAM kutatócsoport tagjai az erdélyi vagy romániai magyar társadalom (RMT), mások – mint például Péter László – a kvázitársadalom fogalmát használják (l. Péter László: „Az aranykorszak örökösei?” A politikai szellem fenomenológiája. *WEB*, 10. sz. 2002.)

³ Szűcs Jenő: *Európa három történelmi régiójáról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

⁴ Adam B. Seligman: *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó, Budapest, 1997.

⁵ D. Lőrincz József: A civil társadalom problémája 1989 után. *WEB*, 10. sz. 2002.

⁶ Tanácsosjelölt papok – tiltó rendeletek. Összeállítás a *Krónika* napilap 2004. május 20-i számában.

⁷ Bíró A. Zoltán: Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In: *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro Print, Csíkszereda, 1995.

⁸ Ez szembevetünk a különböző fórumok résztvevőinek listáiból, a levelezőlistákból, különböző statisztikákból (pl. támogatottak), de szociológiai tanulmányok is ezt igazolták (l. Horváth István – Deák Sala Zsolt: A romániai egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk*, 1995. 11. sz.), tehát nem arról van szó, hogy ezek csak a nyilvánosságot dominálják. A sajtó e jelenséget fókuszálással, hírszelektálási, szerkesztési, kritériumaival „csupán” megerősíti, tartósítja.